

LUKSUSASI

Georg Müller. Jutluseraamat. Koostanud Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop. Toimetanud Külli Habicht, Kai Tafenau, Siiri Ombler. Eesti mõttelugu 78. Tartu: Ilmamaa, 2007. 805 lk.

Georg Mülleri jutluste viimase väljaande sissejuhatuses kirjeldab Huno Rätsep selle, esimese pikema säilinud eestikeelse tekstikogu kultuuriloolist kannatuste rada: 1600–1606 peetud jutluste üleskirjutused avastati ja avaldati alles ligi 300 aastat hiljem¹ ning kui Uku Masing neisse siis 60 aasta pärast esimesena põhjalikumalt süvenes ja neid sisuliselt eesti vaimulukku üritas kaasata, kulus ometi veel pool sajandit, enne kui tema uurimus eelmise sajandi viimasel aastal omakorda trükki jõudis.² Nii kapitaalsete viivituste taustal taandub siinse kirjutise mõne aastane hilinevus sedavõrd olematuks, et sellepärast ei tasu hakata vabandamagi.

Mingi kultuuri küpsuse astet iseloomustab muu kõrval kindlasti ka selle olulisemate tekstide taaskasutuse määr: see, kui intensiivselt ja leidlikult neid tekste on edasi arendatud ning üle ja ümber tõlgendatud. Pikema ajalooga kirjakkultuurides on varasemate tekstide kasutuses hoidmiseks enamasti vaja

¹ Neununddreißig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606. Mit einem Vorwort von Wilhelm Reiman, Pastor zu Klein St. Johannis. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band. Dorpat, 1891. 341 lk.

² U. Masing, *Somnium umbrae*. – U. Masing, Eesti vanema kirjakeele lood. Tartu: Ilmamaa, 1999, lk 135–239, 259–296.

neid ka keeleliselt kaasajastada, et uued lugejad neist üldse midagi aru saaksid. Muidugi pole vanema kirjanduse kerge keeleline toimetamine meilgi tundmatu tegevus, seda on tehtud pidevalt ja enamasti lugejale märkamatu. Aga Georg Mülleri jutluste uusväljaanne on esimene trükis, milles vana eestikeelne tekst on täielikult tõlgitud tänapäeva eesti keelde. Toimetajad Külli Habicht ja Kai Tafenau kasutavad oma saatetekstis sõna „tõlketöö” küll jutumärkides, aga need võiks rahumeeli ära jätta. Tegemist on kaheldamatult tõlkega, nagu igaüks veenduda võib, võrreldes raamatu vasakpoolsel leheküljel jooksvat 400 aasta tagust teksti parempoolsel leheküljel paralleelselt toodud tänapäeva eesti keelse versiooniga.

Niisiis võib rõõmuga tõdeda, et ilmselt kuulub ka eestikeelne kirjakkultuur juba pikaealiste hulka, kui varasemad tekstid tõlget vajavad. Kuivõrd olen aastaid (ajuti, ent visalt) tegelenud Michel de Montaigne’i esseede tõlkimisega, tekib paratamatult kiusatus Mülleri ja Montaigne’i tõlkimist kõrvutada. Seda enam, et prantsuse kirjakkultuur on ju vaieldamatult soliidne ja pikaealine ning Mülleri jutlused on Montaigne’i esseedest tõesti vaid napilt paarkümmend aastat nooremad. Ning paralleele võibki leida ootamatult palju. Nii Müller kui ka Montaigne olid oma-omaise rahvakeelse kirjaliku väljenduse „esimesed”. Montaigne oli esimesi, kes hakkas kirjalikus arutluses senise ladinakeelse asemel sihipäraselt kasutama prantsuse keelt, ja Müller esimene, kellelt on säilinud eestikeelset arutlus-

käiku sisaldavad tekstid. Sealjuures polnud see kirjalikult viljeldav keel kummagi esimeseks suhtluskeeleks. Montaigne'i esimeseks keeleks oli isa tahtel ladina keel ning Müller oli arvatavasti saksa emakeelega lihtsalt sellepärast, et ta oligi sakslane. (Tõsi, Uku Masing ja mõned teised on oletanud, et ta võis sünnipäralt olla eestlane, kuid tema eesti keelt lugedes tundub siiski tõenäosem, et ta peamine suhtluskeel pidi olema saksa keel.) Nende kahe paralleeli loomuliku jätkuna võib ühist leida ka keelevariandis, mida kumbki kirjutamisel kasutas. Montaigne laenas kirjalike prantsuse lausete moodustamiseks ja seni ladina sõnadega väljendatud mõistete kirjeldamiseks palju ladina keelest ning tema esseed kubisevad ladina tsitaatidest, sekka ka mõned kreekakeelsed. Mülleri eestikeelsed laused ja konstruktsioonid tuginevad saksa mallidele ning tema jutlused on täis saksakeelseid fraase ja terveid löike, sekka ka natuke ladina keelt. Ning tänapäeva lugejale on mõlemad üsna arusaamatud. Keelte ja nende variantide vahelisi erinevusi on võimatu täpselt mõõta ja seepärast on kahtlane arutada, kas Mülleri jutluste keel erineb tänapäeva kirjalikust eesti keelest rohkem või vähem kui Montaigne'i esseede keel tänapäeva prantsuse keelest. Igatahes hinnanguliselt tundub, et erinevus on enam-vähem sama suurusjärku, ainult Mülleri keel on vast natuke ebaühtlasem. Selle kõige taustal näib esmapilgul üsna loogiline seegi paralleel, et Mülleri jutlused ilmusid tänapäevasele tavaeestlasele ligipääsetavalt selges ja mõistetavas keeles enam-vähem samal ajal kui Guy de Pernon Montaigne'i esseed ladusasse tänapäeva prantsuse keelde pani.³

Seesuguste paralleelide tõmbamisel ei tasu siiski liiga hoogu minna. Ega ju Georg Müllerit päris tõsimeeli eesti

³ <http://web.me.com/guyjacqu/pernon-editions/accueil.html>

Montaigne'iks kuulutada ei anna. Nii ajaliselt kui ka sisuliselt oleks põhjendatum pidada selleks kas Kristian Jaak Petersoni või mõnda veel hilisemat XIX sajandi meest. Ja sellega haakuv olulisim lahknevus seisneb muidugi Montaigne'i esseede ja Mülleri jutluste vaimuloolise taaskasutuse pidevuses või lünklikkuses. Montaigne ja tema esseed on olnud prantsuse kultuuriteadvuses järjepanu kindlalt ja selgelt kohal, kui ka nende aktuaalsus eri aegadel on kõikunud. Esseesid on korduvalt välja antud, küll kommenteeritult, küll ilma, küll vanas, küll uuendatud ortograafias, nii et prantslastel on olnud alati võimalus nendega vahetult suhestuda. Mülleri aga ei teatud ligi kolm sajandit midagi ning isegi pärast jutluste esmailmumist kujunes temast „üks kütkestavamaid hämarusi Eesti vaimuloos”, kui kasutada Marju Lepajõe väljendit.⁴ Vana käsikirja kirjutusviisi võimalikult täpselt kopeeriv 1891. aasta väljaanne Villem Reimani saksakeelse eessõnaga jättis jutlused väljapoole eesti tavaharilase haardeulatust. Uku Masingu „*Somnium umbrae*” aitas küll käsikirjalisenagi Mülleri-mälestust elus hoida, aga laiemat diskussiooni Mülleri üle ei saanud tekkida. Lisaks Masingu käsitlusele on tehtud veel paar katset Mülleri kultuurilooliselt hõlmata,⁵ aga peamiselt kasutati tema teksti Reimani väljaande järgi kitsalt vana kirjakeele grammatika, sõnavara ja fraseoloogia uurimisel. Vana kirjakeele kaudu Georg Müller viimaks uuele elule tõusiski, kui Tartu Ülikooli vana kirjakeele uurimiserühmas tema tekstidega tõsisemalt

⁴ M. Lepajõe, Passio Moleri, Georg Mülleri „Jutluseraamatu” ilmumise puhul. – Eesti Kirik, nr 29/30, 18. VI 2008, lk 3.

⁵ Nt L. Tohver, Lääne-Euroopa kajastusi Georg Mülleri jutlustes (1600–06). – Eesti Kirjandus 1935, nr 1, lk 6–24; vt ka: J. Undusk, Uuemat kirjandusteadust Saksast (5). – Keel ja Kirjandus 1996, nr 12, lk 848–852.

tegelema hakati. Aastal 2000 ilmus selle rühma tööna Mülleri jutluste sõnastik⁶ ning nüüd siis jutluste tõlge tänapäeva keelde.

Kui jutluste sõnastik oli isegi juba meeldiv üllatus, siis tõlge mõjub meie koduses taustsüsteemis peaaegu kohatuna. Prantsuse eneseküllases kultuuriloos näib tänapäevastatud Montaigne olevat loomulik ja paratamatu jätk kõigele eelnenule, aga Mülleri jutluste uustõlge on eesti kontekstis pigem eksentriline vägitegu kui enesestmõistetav samm. Eesti vaimuloos, kus nii palju banaalselt kohustuslikke lahtreidki on ikka veel täitmata, on see nagu luksusasjake, millega tõenäoselt esialgu ei osata palju peale hakata.

Niisuguse väljaande süünd on seda jahmatavam, et tõlkimine pidi olema koletult vaevarikas. Vana teksti tõlkimine on alati keeruline, kuivõrd lisaks kõigele muule peab siin kuidagi toime tulema teksti kirjutaja ja tõlke lugejate maailmapildi ajalooliselt erineva sisuga. Igasuguste asenduste ja ümberütlemistega peab olema eriliselt ettevaatlik, sest mugava ja ladusana tunduv sõnastus võib kergesti sisaldada midagi, mida mitmesaja aasta eest lihtsalt ei saadud mõelda. Esmapilgul võiks muidugi arvata, et vana eestikeelse teksti kaasajastamine on lihtsam kui vana teksti tõlkimine mis tahes võõrast keelest. Nagu viimasel ajal armastatakse rõhutada, ei tõlgi tõlkija mitte keelt, vaid kultuuri, ja võiks ju oletada, et kui näiteks Montaigne'i eesti keelde tõlkimisel tuleb hakkama saada lisaks rohkem kui neljasaja-aastasele ajalõhele ka prantsuse ja eesti kultuuri ajaüleste erinevustega, siis Mülleri tänapäevastamisel langeb viimane mure ära.

Paraku nii lihtne matemaatika siin ei kehti. Esiteks pole üldse selge, kas ja

⁶ K. Habicht, V.-L. Kingisepp, U. Pirso, K. Prillop, Georg Mülleri jutluste sõnastik. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu, 2000.

kuivõrd Mülleri jutlused ikka ongi tänapäeva eesti kultuuri ja keele orgaaniline eelaste. Vähemalt pole see seos nii enesestmõistetav nagu prantsuse vaimuloos. Eesti kirjakultuuril puudus tema esimestel sajanditel peaaegu igasugune kokkupuude rahvakeelse suulise loominguga. Kuni XIX sajandini püsis eestikeelne kirjutatud tekst rahvakeelsest eestipärasest või, uhkemiini öeldult, soomeugrilisest algest täiesti lahus ning nende tõsisem süntees toimus alles XX sajandil. XVII sajandi eestikeelne tekst oli läbinisti saksa mõttemaailma kajastus eesti sõnade abil. Ehkki Mülleri jutlustest võib tõepoolest leida „rahvapäraseid väljendeid”, ei ole tema suhe oma kaasaegsesse kõneldud eesti keelde võrreldav Montaigne'i suhtega Gascogne'i keelepruuki ja meelelaadi. Nii et Mülleri või ükskõik millist teist XVII sajandil eesti keeles kirjutanud autorit tänapäeva eesti keelde tõlkides tuleb paratamatult ühtlasi tõlkida saksa kultuuri meie tänapäevasesse hübriidkultuuri, milles kunagine saksa mõju on küll endiselt tuntav, kuid mille vahepealses arengus on siiski toimunud oluline jõnks või suunamuutus.

Teiseks nõuab ühe keele eri kihistuste suhestamine mingis mõttes palju peenemat keeletaju kui kauge ja erineva keele vahendamine. Ülesehituselt täiesti teistsuguse keele tõlkimisel tuleb iga lause nii ehk teisiti otsast peale ümber ehitada, aga samakeelse teksti uuekskirjutamisel tuleb iga sõna, vormi ja väljendi korral kaaluda, kas seda kõlbab veel kasutada või mitte. Suur osa varasematest keelendeist on ju siiani tarvitusel, aga nad on natuke nihkes. Nihe võib puudutada nii sõnade tähendust, morfoloogilisi vorme kui ka sõnade ning fraaside kokkupanemise viisi. Ja ühes ja samas tekstis on see nihe kord suurem, kord väiksem, nii et iga üksikjuht vajab omaette otsustamist. Näiteks kuidas suhtuda saksa

keelest laenatud sõnadesse, mis nüüdseks on eesti keeles enam-vähem kodunenud, aga pidid tol ajal veel eestlase kõrvale üsna võõristust tekitavalt kõlama? Kas Mülleri *tröstlik* tuleks jätta *trööstlikuks* või tuleks välja vahetada ainult liide, jättes tüve samaks (*trööstiv*), või oleks parem asendada kogu sõna millegi muuga (nt *lohutav* või *hingekosutav*)? Või mida teha Mülleri *tahtma*-konstruktsioonidega, mida ta enamasti kasutab alamsaksa *willen*-tuleviku vastena, ehkki sellistel tarindeil näib (vähemalt tänapäeva pilguga vaadates) sageli säilivat ka tuntav modaalne varjund? Kas Mülleri *tahame palwuda* tuleks tõlkida *tahame paluda* või *palume*? Niisuguste otsuste langetamisel läheb vaja samasugust asjatundlikkust nagu vana hoone renoveerimisel: tuleb teada kõigi detailide kunagist kuju ja funktsiooni, aga samal ajal õigesti hinnata ka nende kasutuskõlblikkust ja mõju uues tervikus.

Tartu Ülikooli vana kirjakeele uurimiserühma näol olid Mülleri jutluste tõlkimise tarvis asjatundjad käepärast olemas, sest nagu eespool viidatud, on enam-vähem sama seltskond juba varem kokku pannud jutluste sõnastiku. Lisaks neljale vana kirjakeele uurimiserühma raudvarasse kuuluvale tõlkijale (Küllü Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop) kaasati sedapuhku töösse värske jõuna Kai Tafenau ladina- ja saksakeelsete tekstiosade vahendamiseks. Seesugune koostlus paistab olevat olnud hulljulge eksperimendi õnnestumiseks optimaalne lahendus. Oma töö eesmärgi iseloomustavad nad ise nii: „See väljaanne, mis püüab taas avada eesti kirjasõna algusaja mõttekäike ja stiilinüansse, on mõeldud laiale lugejaskonnale.... [---] Tekstide sisu on püütud edasi anda tänapäeva eesti kirjakeeles, säilitades siiski üksikud Mülleri lausesustitiili eripärad, nt. iseloomulikud paarisväljendid, pöördumismvormelid ja mõningad

sõnavaralised erijooned....” (lk 59). Laiale lugejaskonnale mõeldud tõlke sihiks on eeskätt jõuda tänapäeva lugeja arusaamisse ja seepärast on loomulik, et tõlge ei taotlegi konkordantsust. Nii on seesama *tröstlik* tõlgitud kord *trööstlik*, kord *trööstiv*, kord *hingekosutav* jne. Mingil määral võib lahenduste taga aimata ka eri tõlkijate erinevaid maitse-eelistusi, kuid põhimõtteliselt on kõigi esmaseks eesmärgiks olnud mõnusalt loetav ja ladus tekst. Ülipüüdlik ühtlustamine polekski vajalik olnud, sest originaal on lugejale kogu aeg vasakpoolsel leheküljel kättesaadav. Niisugusena on väljaande ainsaks puuduseks asjaolu, et küljenduses ei ole originaali ja tõlget korralikult sünkroniseeritud, mistõttu sageli on tekstid ligi poole lehekülje võrra nihkes ja paralleelse koha otsimiseks tuleb raamatut edasi või tagasi lehitseda. Seda olnuks kerge vältida, kui võrd originaaltekst on läbivalt tõlkest pikem, nii et küsimus pole isegi mitte ruumi kokkuhoius. Kui juba nii suurejooneline väljaanne ette võeti ja tõlkijad nii tohutu töö ära tegid, siis võinuks selle tillukese küljendusliku pingutusega *i*-le täpi panna, et vähestele gurmaanidele täit naudingut pakkuda.

Tänapäevase tekstiosa omaette lugemist see küljenduslik seik muidugi ei häiri. Nii et loodetavasti integreeritakse kolmsada aastat avastamist oodanud ja sada aastat vaid kitsale siseringile rõõmu pakkunud Mülleri jutlused nüüd viimaks laiemalt eesti kirjakuultuuri. Ning vähemasti olulisemad löigud näiteks üheksandast jutlusest (aga miks mitte ka kaheteistkümnendast ja mujaltki) hakkavad (paralleelselt originaalis ja tõlkes) kuuluma enesestmõisteva osana õpikutesse ja kultuuriloolistesse ülevaadetesse. Aga Mülleri avastamine ja avamine pole sellega kindlasti veel lõppenud. Või õigemini, Mülleri „laiale lugejaskonnale” ligipääsetavaks tegemisel on üks oluline vahe-

samm ikka veel astumata. Sest jutluste sisu mõistmisel on keelest olulisem takistus asjaolu, et tänapäeva lugeja ei tunne nende konteksti. Järjepideva ja iseenele toetuva kirjasõna arengus on keeleline ja kultuuriline tõlge võib-olla tõesti suuresti sünonüümsed mõisted, kuid eesti kirjasõnas XIX sajandil toimunud jõnksu tõttu jääb XVII sajandi saksa jutlustemaailm tänapäeva keelde tõlgituna lugejale kultuurilises mõttes endiselt suletuks. Nentides viidatud kirjutises, et „kui me oleme Mülleri jutlused juba kord kuulutanud eestikeelse proosa algatustekstiks, s.t meie kultuuris ülimalt oluliseks ürikuks, siis tuleks ka tagada nende kättesaadavus võima-

likult adekvaatses serveeringus”,⁷ ei pidanud Jaan Undusk 1996. aastal kättesaadava ja adekvaatse serveeringu all silmas mitte tõlget tänapäeva eesti keelde, vaid korralikku kommenteeritud väljaannet. Alles jutluste põhjalikud sisulised kommentaarid aitaksid kultuurilise tõlkena tekitada ruumi, milles keeleline tõlge saaks tõeliselt kasu kanda.

KRISTIINA ROSS

⁷ J. U n d u s k, Uuemat kirjandusteadust Saksast (5), lk 851.

MATS TRAADI AJALOOPANORAAMID

Mats Traat. Tule rüütamine. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010. 94 lk.

Nagu teada, on traat venitatud, peeneks niidiks tõmmatud metall. Traat on just nimelt peen, vastasel juhul oleks ta tross või latt. Esimesed sõnad, mis traadi iseloomustamiseks pähe kargavad, on peen, painduv, tehniline, mõlemast otsast terav ja valus. Mats Traati ega tema luulet loomulikult niiviisi paari omadussõna ega lausega defineerida pole võimalik. Jätan siinkohal kõrvale kahtluse, kas see on üldise päriselt võimalik. Aga nimi on kõnekas ja kirjaniku õnn, kui nimele iseloomulik sobitub ka ta loomingu ja stiiliga. Mats Traat on olnud luuletajana peen ja pingul juba pool sajandit. Luuletada pool sajandit! Mis sund või äng, jõud või kirk see on? Siia kõrvale lisada pole vist kedagi peale Hando Runneli. Samal kümnendil sündinud siiani avaldavaid proosakirjanikke (Traat nende seas) võib mõnevõrra rohkem loetleda, aga on loomulik, et neidki jääb üha vähemaks. Ja siiski ei ole Mats Traat

ikka viimseni pingul, ka mitte „Tule rüütamises”, tema seni viimati ilmunud luulekogus. Näib, et Traat võib pingutada ja venida veel pikemaks ja peenemaks. XXI sajand on toonud temalt kümnekond luulekogu ja kuuldavasti tuleb lisa. Mats Traadi luulekeel on endistviisi paindlik, uuenduslik, sõnamängulustlik ja ruumikas. Siin pole tunda pinget ega härra mõrumannilikku kangutust (kes Aapeli „Üle linna Vinskis” hambad ristis, rõõmutult ja jonniga pärast, sest midagi paremat polnud teha, „kirrjutas ja kirrjutas”). Pigem võib tajuda õige sõna ja mõtte leidmisest saadud lohutust ses ajas, kuhu Mats Traadi mõõtu mees justkui kuulub ega kuulu ka. Ehk on see rohuks päris kibeduse, mõrumanniliku haige meelega vastu, kui meie päevil enam mõistusest, aateist ja headusest, usust, lootusest ning armastusest ei piisa ellujäämiseks, kui mure ja hool nuri ning vaimuvaba, tarbimise ja mälumise pärast paneb peaaegu päriselt distantseeruma, vastanduma, otsima minevikust pelgupaika.

2010. aastal ilmunud kaheosaline „Tule rüütamine” paneb küsima, kuhu, missugusesse aega Mats Traat siis õigupoolest kuulub? Kas pole ta üksildane ajarändur, kes uitab korraga mitmes ajas, kuid ei kuulu päriselt kuhugi? Muidugi harrastas Traat aja- ja ruumihüppeid juba varasemateski kogudes. Seetõttu võib küsida, milles seisneb „Tule rüütamise” uudsus, kas pole ajarännud antiigist tänapäevani ja vastupidi erinevate peatustega siin ja seal Traadil juba vana võte? Käesolevas kogus on aga vähemasti esimese osa trumbiks Traadi võime olla korraga mitme aja kroonik ning mitme paiga kaardistaja. Traat fikseerib laiu panoramaaamide, see võimaldab ühele pildile jäädvustada 1781. aasta Firenze õukonnaballi tegelased ja puupööraga paklastes pükstes vanavanavanaisa Kuudse talus. Kõik on omavahelistes ajalikes seostes. Meisterlik sõnaseade muudab pildid ruumiliseks. Osava navigeerimise tõttu ajas ja ruumis on põnevam „Tule rüütamise” esimene osa, kus Traadi hüpped lähemale ning kaugemale ajalukku ja iseenda pere minevikku on mänglevad ja kerged. Lausa imekspandav on Traadi lihtsus ja loogilisus, millega ta neid sooritab, neist ei paista ülemäärast vaimumusklite pingutust. Jah, Mats Traat osutub siin hea tehnikaga nõtkeks mitmevõistlejaks. Antiigist on jäänud ka maadlus. Algus poisikesena oli paljulubav:

„olin üksteist vana / ostsin lõunavahel / Otepää raamatukauplusest / kreeka-rooma maadluse / võistlusmäärused // karja juures / kuusiku kohinas / käo kukkumise saatel / silme ees suured eeskujud / Palusalu Kotkas / harjutasime / naabripoisiga / võtteid heiteid silda / rangelt määruste järgi // et hiljem eluaeg / maadelda / Nihiliga // mis ei tunnista määrusi / viiki / seljatamist // ammugi vana Kreekat ja Roomat” (lk 43).

Eluagne maadlus Nihiliga on tähendanud kahtlemata kaotusi ja

traumasid, tarvidust luua pidevalt ise reegleid ja määrusi. Kuid rassimise tulemus väärib võidupärga, sest lugeja saab nüüd Traadi luules nautida tabava keelega ajalookommentaatorit, kes annab edasi detailirohkeid ja töepäraseid minevikupilte. Nagu „Harala elulugudes”, näeme siin konkreetseid inimesi elamas ja tegutsemas, kuuleme neid kõnelemas. Ehkki luulekogu ei ole ajalooõpik ja kindlasti ei taotle seda ka „Tule rüütamine”, trügib vägisi pähe mõte, et nõndamoodi lugude ja seoste kaudu võiks hea õpetaja seda ainet ka koolis õpetada. Lasta aegadel ja inimestel kõneleda, mitte pudistada purukuivi fakte. Ei teki kahtlustki, et see oli just nõnda: „Millest mõtles Lenz / Tartu uut raekoda vaadates? // Kas et: / muna tõmbim ots / meenutab romaani / teravam gooti kaart –” (lk 11).

Näib jah, nagu oleks Mats Traat unistavat Lenzi, uisutamist õhetavate põskedega Bornhöhed ja kartulinina ning rüugearmidega Mozartit just äsja kohanud või siis sõitnud 1934. aasta heinalõhnasel suvehommikul Eesti tollase haritlaskonnaga rongis Pukast Tartu poole. Kõik mainitud ja paljud teised tegelased luulekogus on tõepoolest nagu Traadi kaaslased ja kaasaegsed ning neid näib leiduvat tal igas ajastus.

Või kas ei võinud Mats Traadi isa lausuda kõrtsis just selliseid sõnu: „*me ei vahi tan kroonu aast / ütleb isa kirjutajale / serbä põhi pääle / nakame minemä*” (lk 30).

Üha enam, kogu-kogult on Traadile ka luules tähtis ta oma pere lugu, tema enese minevik, aina olulisemaks saab just isa kuju, üha armsamaks vanad isaaegsed teed. „Tule rüütamise” rosinaks on ilus minevikuvaateline tsükkel kolmest lapsepõlvejärvest. Seal on soojust ja kodusust, peremehetunnet ja lõputut väärikust. Siinkohal tekib paralleel Heino Küigega, kelle teosed „Kõndes” ja „Kuresaapad” kannavad

samalaadset meeleolu. „Tule rüütamises” on tähtis osa tekstidel, mis tulvil nostalgiat, määratut rahulolu ja turvatunnet, poisipõlve igatsusi: „märtsihommiku kirkas päikeses / läksin kooli üle kahe järve / suu ees ema kootud sall / meeled kinni *Kapten Bontekoe laeva-poistes* / vihik joonistatud täis / ererohelisi palme / Lõunamere rannal” (lk 39).

Üsna lühikese ajahüppe teeb Traat „Tule rüütamise” teises osas, sest just siin leiavad kajastamist lähiminevik ja tänapäev. Ikka ja jälle kirjutab ta meie aja laudast või tallist, kus kõik see kirju issanda loomaaed koos ning mida sõnnikust puhtana hoida ei suuda. Kustumas näikse olevat Mats Traadi tahe kaas-aega mõista ja sinna kuuluda, see on ju võimatu, kui „Augeiase tall on ligemal kui Jumala riik // härjad mõirgavad ähvardavalt nõuavad sööta / pasandavad palju vastutustundeta....” Ning mis siis parata, kui „aeglased loiu vooluga jõed / ei uhu lautu puhtaks – // Eestis luhtuks Heraklese vägitöö” (lk 63).

Ammu on teada Mats Traadi põiked antiiki, tolle aja kangelaste teod ja mõtted on talle läbi ja lõhki tuttavad ning sobivad endiselt ka tänase päeva iseloomustamiseks.

Luulekogu teises osas on Mats Traat kibe ja kriitiline, väsinud ning irooniline. Pessimistlikust ringist ei välju ta hetkekski. Mured on samad ja teemad tuttavad juba mitmetest eelmise sajandi viimasel ja käesoleva esimesel kümnendil ilmunud kogudest. Sotsiaalkriitilised tekstid olid ehk kõige krõbedamad ja lajatasid valusamini 2004. aasta kogus „Turg ilma Sokrateseta”. Suurem osa „Tule rüütamise” teise osa luuletusi on kirjutatud viimasel kahel küm-

nendil. Läbi jookseb ikka sama pettumus ajas, ühiskonnas ja inimestes. See muutub kohati väsitavaks, hakkab painama ja iseenda ideele vastu töötama, ehkki kujundid on endiselt leidlikud ning sõnamäng nauditav: „vappub omakasuorgasmis / valitsuse liige // maha looderdatud lootused lahtuvad / tõuseb valskusrõhk // jõehobu trügib eestlaseks / kamm on tihe kinnitab ametiisik / kahtlematult ööpäevaringselt / ei pääse tingki läbi” (lk 62).

Luulekogu viimase noodina jääb Mats Traadil kõlama ikkagi melanhoolne minevikuihalus ja „kohamuistendite kevadkohin”.

„Tule rüütamise” lugemine nõuab keskendumist ja meeleepingutust. Siis sinna ajalukku põikamine on vahepeal tuntav lausa füüsilise jõupingutusena ja võtab ka kõige treenitumad võhmale. Siis tulebki puhata, sest kindlasti pole „Tule rüütamine” kogu, mida kiiresti lugeda, neelata ja järgmisel hetkel unustada. Laiad panoraampildilised luuletused tagavad tõelise elamuse ja meeülenduse. On tekste, mille puhul ei pääse kardetavasti mõne hingelihase katkemisest.

Mats Traadi kohta on keeruline öelda midagi sellist, mida poleks varem öeldud. Mida öelda laia jõe või kõrge mäe kohta, kui võimas vaatepilt paneb hoopis vakatama?

Traat seisab kõrgel, ta näeb sealt kaugele. Kes vaatab nii kõrgelt, näeb palju meeliülendavat, aga paraku ka tillukest ja tühist.

VERONIKA KIVISILLA

TEOS ÜHEST ERILISEST RAAMATUKOGUST

Varamu lummuses. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100. Koostaja Merike Kiipus, toimetaja Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 302 lk.

Noorema ja kultuuriloos ehk vähikliku ma lugeja ette võib tõusta küsimus: kuidas siis nii, et vaevu seitsmekümneaastase asutuse koosseisu kuulub saja-aastane osakond või allasutus? Vastus on lihtne: arhiivraamatukogu asutati samaaegselt Eesti Rahva Muuseumiga 1909. aastal tolle osakonnana. Tegelikult võiks arhiivraamatukogu (AR) teket veelgi kaugemale nihutada. Tema aluseks sai ju EÜS-i raamatukogu, mille juhatajaks valitud Oskar Kaldal sündis 1888–1889 kavatsus koondata raamatukokku kogu Eestis avaldatu, eestikeelne ja Eestit käsitlev kirjandus. Ei tarvitse vist lisada, et kavatsust hakati ka kohe ellu viima.

Sellega seoses peab paratamatult peatuma eesti haritlaste esimesel põlvkonnal, kes hämmastab oma töövõime ja teotahetega. Mõistagi on siin näidiseks Oskar Kallas, kelle laiahaardelisus on lausa renessanslik. Ta on folklorist, kes hõlmab oma ala kõiki valdkondi (kogumist, publitseerimist, uurimist, kogumise organiseerimist), pedagoog, toimetaja, riigimees. Ta on olnud paljude institutsioonide rajaja, nende seas Eesti Rahva Muuseum, Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts (ENKS) ja äsja juubelit tähistanud arhiivraamatukogu. Ta on eesti keele eestvõitleja, eestikeelse hariduse rajaja (eelnimetatud ENKS-i tütarlastegümnaasiumi esimese direktorina), eesti nimede propageerija. Ta on tegev vaat et kõigis Tartus asunud eesti seltsides. Kestvaim läbi murranguliste aegade on olnud aga AR. Ja sellega jõuame taas juubeliväljaande juurde.

Soliidne teos jaguneb sisuliselt kolme ossa. Esimese osa (lk 13–153) moodus-

tavad ülevaated ja mälestused (14 kirjutist), teine osa (lk 155–228) tutvustab AR-i fonde (kaheksa kirjutist seitsmelt autorilt), kolmas osa (lk 229–301) edastab AR-i kroonika ja bibliograafia. Bibliograafia on ulatuslik ja mitmeosaline: AR-i väljaanded (56 nimetust aastaist 1913–2008), raamatuteaduse konverentsi teesid (17 nimetust aastaist 1969–2008), AR-i varamu (7 nimetust aastaist 2004–2009), käsikirjalised väljaanded (8 nimetust), kursuse- ja diplomitööd (10 nimetust aastaist 1956–1996) ja lõpuks AR-i kajastusi trüki-sõnas (821 nimetust aastaist 1909–2009), kokku seega 919 nimetust. Vaieldamatult on see hiigeltöö ja koostajad – Annemaria Onoper, Merike Kiipus – pälvivad kiidusõnu, hoolimata eessõnas leiduvast märkusest, et bibliograafia pole ammendav. Ilmneb, et tunases vabariigis olid ajakirjanduses avaldatud artiklid enamasti anonüümsed. Ometi kohtame – pealkirja järgi otsustades toetavate, tutvustavate või probleemidele osutavate – artiklite autorite seas nimesid, nagu Villem Reiman, Kristjan Raud, Arno Rafael Cederberg, Mattias Johann Eisen, Oskar Kallas, Ilmari Manninen, Johan Köpp, Jüri Linnus, Heinrich Koppel ja Gottlieb Ney. Näeme, et tegu on üldtuntud ja autoriteetsete inimestega. Okupatsiooniaastail ja uues vabariigis kirjutavad peamiselt muuseumi, eriti just AR-i töötajad, kes on kahtlemata asjatundlikumad, ehkki vahest mitte nii tuntud. Muide, osutaksin siin ühele libastumisele. Kirje 433 (lk 278) autoriks on Ülo Tedre (mitte Teder), kes oli tollal RKM-i teadussekretär.

Nii hakkasimegi raamatu lõpust peale. Ent need materjalid on olulised ja huvitavad. Merike Kiipus on koostanud ka kroonika. Seegi töö tunnukse põhjalik ja on igatahes väärt lugemine, vähemalt neile, kes KM-ist ja AR-ist midagi

teavad. Muidugi oluaks kroonika veelgi informatiivsem, kui juhatajate kõrval oluaks kajastud ka reaksoosais, sest enamasti oli ju tegu kauaaegsete ja teenekate töötajatega. Ehk oleks võinud nimetada ka näituste korraldajaid. On ju nii, et just inimesed teevad raamatutest raamatukogu. Sestap ei maksaks neid unustada. Kroonikat illustreerivad 17 fotot, enamasti vanemast ja uue-
mast ajast. Ehk võinuks olla foto ka okupatsiooniaastate koosseisust. Ka kõigi juhatajate fotod oluaks teretunud. Nurisemine käib ju asja juurde, kuid põhiliselt on tegu huvitava, et mitte öelda põneva looga sellest, kuidas kujunes AR.

Kroonikale eelnev osa käsitleb AR-i fonde. Kaheksat artiklit illustreerivad 12 fotot (teostest, mitte inimestest). Heino Rääim tutvustab „Eesti raamatu fondi”. See tihedalt sõnastatud faktirohke artikkel annab hea pildi AR-is asuvast eestikeelsest raamatust ja ka sellest, mis on puudu. Näiteks 254-st kalendrite aastakäigust on üldse leidmata 45, AR-is puudub olemasolevast 209-st neli. Veel ilmekam näide ütleb, et Eesti trükise punase raamatu 413 nimetusest (aastaist 1525–1850) on AR-is 339 (86 ainuexemplaridena). Arvandmed on väga kõnekad. Kurvaks teeb aga see, et seaduskuulekuse lõtvumine hõlmab nüüd ka kirjastusi ja trükikodasid. Hoolimata sundeksemplari seadusest jääb AR-il aastate lõikes saamata 5–10% trükistest (lk 165). Kultuurilooliselt on see raske kuritegu. Üpris ime-
lik oli mõne aja eest meedias kajastunud kirjastuste – eriti TEA – protest sundeksemplaride vastu. Ainult nende kaudu saame ju ka aastakümnete ja sadade järel teada nii autoritest kui ka kirjastustest. Enda igavikustamiseks on see kõige hõlpsam ja valutum tee.

H. Rääime teine kirjutis tutvustab AR-i personaalkogusid. Neid on 31 ja nad (70 465 säilitusühikut) moodustavad alla 10 % AR-i üldsuurusest. Kõige

varasemad on V. Reimani (1917) ja M. J. Eiseni (1934) personaalkogud, kõige hilisem Ilmar Laabani kogu (2001). Tunases vabariigis ei laekunud – Eisen välja arvatud – ühtegi personaalkogu. Esimene on Karl Menningi kogu 1944. aastal, siis Aino ja Oskar Kalda kogu 1946. aastal. 1990. aastail – enamvähem uue iseseisvuse ajal – on laekunud üheksa kogu (nende seas E. Hubel, O. Loorits, H. Viirsalu). Tõsi, artikkel on puhtalt deskriptiivne, kuid huvitav ja mõtteid äratav. Näiteks tõuseks küsimus, miks on personaalkogude seas nii vähe kirjanike kogusid (alla poole)?

Ave Pill käsitleb ajakirjanduse fondi AR-is. Erilist huvi pakub kogude saamislugu. Pill osutab ka EÜS-i raamatukogule ja selle juhatajale O. Kaldale kui innukale ajakirjanduse – ajavaimu peegli – kogujale. Hämmastav on aga meie valitsuste kõikuvus sundeksemplaride lubamises: 1918. aastal lubatud sundeksemplarist jäadi ilma 1938. aasta trükiseadusega (aprillis), mais siiski taastati õigus ühele eksemplarile, aastal 1949 võeti tasuta sundeksemplar ära ja asendati tasuliselega, 1952 võeti seegi ja saadi tagasi alles 1954, mis 1959. aastal asendati valikuliselega; oktoobris 1964 saadi tagasi täielik õigus sundeksemplarile. 1992 tuli taas uus määrus: perioodikast saadi ainult üks eksemplar; 1997. aasta sundeksemplari seadusega – kehtib tänini – hakati saama perioodikast kaks eksemplari. Paraku on raskusi seaduse täitmisega nagu raamatutegi puhul. Ka A. Pill toob arvandmeid, kuid kahjuks mitte samal tasemel. Eestikeelse ajakirjanduse fondi suurus on 50 800 aastakäiku (lk 174). Et mõnest ajalehest on isegi kolm eksemplari, siis ütleb aastakäikude arv vähe. Hoopis olulisem oluaks nimetuste arv. Väliseesti perioodika puhul annabki autor ka nimetused: 270 ajakirja ja 35 ajalehte (selle kõrval ütlevad aastakäikude arvud –

2010 ajalehte ja 4434 ajakirja – vähe või koguni desorienteerivad: vt lk 175). *Baltica* ajakirjanduse kataloog sisaldab 644 nimetust, venekeelset perioodikat on 80 nimetust. Rõhukalt on esile toodud perioodika mikrofilmimine tagatiskoopiate valmistamisena. Teadagi on perioodikakogu AR-i enim kasutatud ja kasutatavaid fonde.

Imbi Pelkonen annab ülevaate *Baltica* kogust. Kogu jaguneb kaheks: *baltica* I (hõlmab enne 1918. aastat Eestis ilmunud võõrkeelseid teoseid ja pärast 1945. aastat välisriikides ilmunud teoseid) ja *baltica* II (hõlmab pärast 1945. aastat Eestis ja NSVL-is ilmunud vene- ja muukeelseid Baltimaid puudutavaid teoseid ja alates 1991. aastast Eestis ilmunud võõrkeelseid teoseid). *Baltica* I sisaldab 30 000 nimetust ja *baltica* II 31 000 nimetust (lisaks perioodika). Artikkel tasub lugemist ja süvenemist.

Olga Sudajeva tutvustab avalikkusele peaaegu tundmatut fondi, nimelt AR-i kaardikogu. On rõõm teada saada, et teadaolevalt vanim Eesti ala kujutav kaart (aastast 1573) on kaardikogus olemas. Kogu artikkel on ülimalt huvitav lugemine. Kahjuks ei anna autor lõplikke arve. Saame teada, et 1940. aasta septembriks oli kaarte 556 nimetust, aastast 1991 kuni praeguseni tuli juurde 2800 eksemplari. Aga aastaist 1940–1991 ei tea me midagi. Kas on küsimus tööjõus või rahas?

Helle Maaslieb käsitleb väga aktuaalset teemat, nimelt AR-i fondide digiteerimist. Selle ettevalmistused algasid juba 1996. aastal ja esimeseks viljaks on elektronkataloog Ester, kuhu sisestatakse jooksvalt kõik raamatukogudesse saabuvate väljaannete andmed ja retrospektiivselt ka andmed juba olemasolevate teoste kohta. Nii oli 2009. aasta alguseks Esterisse kantud umbes 52 % AR-i fondidest. Paradoksaalselt on digiteerimisel kaks vastukäivat eesmärki: ühelt poolt säilitamine, teiselt poolt kättesaadavaks tegemi-

ne. Mõistagi ei jõua siin peatuda kõigel juba tehtul. Igatahes on asjahuvilistel põhjust artiklisse süveneda. Eriti tõstaksin esile projekti DEA – digiteeritud Eesti ajalehed. On kurb tõdeda, et tööd takistab nii ressursside nappus – praegusel ajal vististi paratamatu – kui ka sisulis-tehniliste oskuste puudus. Pole kahtlust, et viimased töö käigus paranevad.

Helje Laas tutvustab 1921. aastal asutatud bibliograafiaosakonna ajalugu ja hetkeseisu. Osakond loodi ERM-i, EKS-i ja TÜ initsiatiivil eesti ajakirjanduse süstemaatiliseks bibliografeerimiseks. On põnev teada saada, et vastava ettepaneku tegi Villem Ernits 1914. aastal, kuid tema algatus hääbus juba 1915: tööd tehti nimelt ühiskondlikus korras, s.t tasuta. Artiklis on antud osakonnas olevad kartoteegid (nende maht, sisu ja ulatus). Kartoteeke on üheksa ja nende suurus on 2 311 470 kaarti. Minusugustel vanuritel on kahju lugeda, et kartoteekide maht enam ei kasva, sest 1997. aastast peale bibliografeeritakse elektrooniliselt ja 2004. aastast on üle mindud veebipõhisele andmebaasile. Kartoteegis sobramise mõnu ja sealjuures nagu muuseumis leitud olulise teabe avastamine jääb ilmselt minevikku, sest internetis sobramist ei kujuta ette.

Annemaria Onoper tutvustab pseudonüümide kartoteegi põhjal 2005. aastal valminud elektroonilist andmebaasi, mis avab 4500 isiku pseudonüümid.

Raamatu esimest osa, mis on põhiliselt mälestuslik, kaunistab 14 fotot.

Üldisest mälestuslikkusest tõuseb esile Mare Loti artikkel eesti raamatuteaduse konverentsidest. Asjalik ja ülevaatlik kirjutis torkab silma kirjandusloendiga (41 teost 28 autorilt), ettekannete temaatika (teema, autor, konverents, aasta) ja isikute registriga. Mälestusküllud on ju huvitavad, aga paraku põgusad. Tuumakamad tunnukse August Palmi päevikute väljavõtted ja

intervjuud (sihiteadlik küsija toob enam esile kui vabatahtlik jutustaja). Igal juhul annavad need omaaegsest AR-ist üpris iseloomuliku ja usutava pildi (eks olnud ju minagi RKM-i ja ka AR-i kogude sage kasutaja).

Tegu on seega asjaliku raamatuga, mis peale vajaliku annab ka nostalgilist meelelahutust. Humanitaarlasele kindlasti vajalik teos. On sügavalt meelde

jääv, mida üks suhteliselt väikene kollektiiv aastate jooksul suutis teha. Pole kahtlust, et Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu on tõesti kultuurivaramu hoidja, säilitaja ja vahendaja.

ÜLO TEDRE

EESTI KEELE TÜPOLOOGIA KOGUMIK

Estonian in typological perspective. Editor: Helle Metslang. Sprachtypologie und Universalienforschung. Language Typology and Universals (STUF), kd 62, nr 1/2. Berlin: Akademie Verlag, 2009. 164 lk.

Saksamaal on ilmunud Helle Metslangi toimetatuna kogumik „Eesti keel tüpoloogilisest perspektiivist” sarja „Sprachtypologie und Universalienforschung” kaksiknumbrina. Selles on avaldatud kaheksa artiklit, mis valgustavad eesti keele tüpoloogiat erinevatest vaatenurkadest.

Kogumiku avaartiklis annab Mati Erelt tüpoloogilise ülevaate eesti keele süntaksist: millised on põhilised lausetüübid, argumentide käänded, verbikategooriad, sõnajärg jne. Käsitletud on ennekõike süntaksi selliseid jooni, mis eristavad eesti keelt indoeuroopa keeltest. Artikli lõpus esitab M. Erelt eesti süntaksi peajooned 30-punktilise loeteluna, mis on juba iseenesest informatiivne ja sisukas, aga lugejale annaks veel rohkem see, kui lisaks oleks seal ka autori kommentaare näiteks selle kohta, missugused on nende 30 peajoone suhted ja omavaheline hierarhia.

Martin Ehala käsitleb eesti morfoloogiat lingvistiliste strateegiate ja markeerituse vaatevinklist. Ta mõõdab

eesti keele aglutinatiivsuse astet, kasutades kriteeriumidena morfoloogiliste kategooriate varieerumist (ühelt poolt tüvevaheldused, teiselt poolt suffiksitate allomorfid) ja muutevormide segmenteerimise selgust. Viimase kriteeriumi alla kuulub esiteks see, kui üheselt tõlgendatav on morfeemi piiri asukoht, ja teiseks see, kas üks morfeem väljendab ainult üht või rohkemat grammatilist tähendust. Artiklis on 13 näitlikku tabelit, millele toetudes saab lugeja eesti keele morfoloogilisest süsteemist kerge vaevaga ettekujutuse. M. Ehala jõuab oma analüüsis seisukohale, et eesti verbimuutmine on üsna aglutinatiivne, samal ajal kui noomenimuutmise puhul on aglutinatiivsuse aste selgelt tagasihoidlikum. Eesti keele rikas ja mitmekesine käändemorfoloogia on nii hästi arenenud, et M. Ehala jõuab otsusele, et eesti grammatika on pigem objektikeskne kui tegevuskeskne. Tema artikkel pakub peale eesti muutemorfoloogia näitliku ja süstemaatilise ülevaate ka huvitava arusaama selle süsteemi praegusest tüpoloogilisest seisundist ja erilaadist.

Kogumiku toimetaja Helle Metslang vaatleb oma artiklis, milline on eesti grammatika suhe esiteks eesti keele lähemate sugulaskeeltega ja teiseks Euroopas kõneldavate indoeuroopa keelte esindajaks konstrueeritud SAE-ga

(Standard Average European) ning kolmandaks saksa ja vene keelega, eesti keele kauaaegsete kontaktkeeltega. Taustaks kirjutab ta ülevaatlikult eesti keele areaalist, eesti keele positsioonist läänemeresoome keelte hulgas ja eesti keelde jõudnud teiste keelte mõjutustest. SAE mõiste tõi keeleteadusse Benjamin Lee Whorf 1939. aastal, kui ta võrdles Ameerika indiaani keeli Lääne-Euroopa keeltega. Hilisemad uurimused on arendanud seda ideed edasi, näiteks Martin Haspelmath on esitanud 12 SAE-le tüüpilist keelejoont ja viis niisuguse keelejoone kandidaati. H. Metslang vaatlleb neid 17 joont ja tõdeb, et eesti ja soome keel on nende puhul üldiselt sarnased, erinedes indoeuroopa keeltest. Teiselt poolt on ka selliseid keelejooni, mis ühendavad eesti keele saksa ja/või vene keelega, aga eristavad sageli soome keele kõigist kolmest. Niisugused on muuhulgas aspekti verbipartikli abil väljendamine (sm *rikkoi*, aga ee *lõhkus ära*, sks *zerstörte* ja vn *разбула*) ja mõningad käänete funktsioonid, näiteks soome keeles *talossa on punainen katto*, aga eesti keeles *majal on punane katus*, saksa keeles *das Haus hat ein rotes Dach* ja vene keeles *у дома красная крыша*. Niisuguste joonte hulgast leiab H. Metslang üheksa peatüüpi ja neist osa puhul on eesti keel samalaadne nii saksa kui ka vene keelega, teiste puhul kas ainult saksa või ainult vene keelega. Võrdluse põhitulemused on esitatud näitlikult koondtabelis, kus on lähema vaatluse all 12 erijoont. Tabelis on kasutatud peenemat jaotust kui lihtne binaarne pluss ja miinus, seal on selliseid täpsemaid liigitusi nagu ++, +/- ja „mõnel juhul”. Ehk oleks võinud kas või arvude abil esitada selgem hierarhia, kuid teiselt poolt võiks see viia ka eksitetele, sest numbriliste väärtuste täpsust on niisuguses analüüsis vaevalt võimalik saavutada. H. Metslangi lõppjärgeldus on, et tüpoloogiliselt on soome

ja eesti keel teineteisest küll kaugenenud, aga ikkagi säilitanud ühise struktuuri kõige tähtsama osa. SAE kõige iseloomulikumaid jooni esineb mõlemas napilt, aga just eesti keeles võib täheldada saksa ja vene keele mõjul indoeuroopa keelte poole nihkumist. Praegu suunab mõlema keele muutumistendentse globalisatsiooniga seonduv inglise keele mõju. Artikkel kujutab endast eesti grammatika tüpoloogilise seisukorra põhjalikku ja mitmekülget analüüsi. Rohkesti näitematerjali on saadud leidlikult Veikko Huovineni „Havukka-ahon ajattelija” ja Viivi Luige „Ajaloole ilu” eesti-, soome-, saksa- ja venekeelsest versioonist. Arutelu esitatakse seisukohti ka soome keele tüpoloogilise iseloomu kohta. Kogu H. Metslangi analüüs on muljet avaldavalt põhjalik ning rajab eesti keele tüpoloogilise seisukorra ja seda mõjutavate keelekontaktide edasiseks uurimiseks kindla aluse.

Reeli Torn-Leesik käsitleb oma artiklis kaht eesti verbide tegumoesüsteemi konstruktsiooni: impersonaali ja nn resultatiivset passiivi. Impersonaal, mis määrab argumentide väljendamist, erineb tema seisukoha järgi oma loomult passiivist, mis kitsendab verbi valentsi. Ta osutab, et peale eesti keele liigitatakse mitme teisegi keele kirjeldamisel impersonaal ekslikult passiiviks, sest grammatikakirjeldusi moonutavad tüpoloogilised eelarvamused ja eelistused. R. Torn-Leesik põhjendab üksikasjaliku analüüsi abil oma huvitavat seisukohta, et eesti keeles on olemas nii impersonaal kui ka passiiv. Eriline on nende puhul see, et paradigmad osaliselt kattuvad. Just seda peab autor üheks põhjuseks, miks eesti impersonaali liigitatakse sageli passiiviks. Paradigmade osalist kattumist näitlikustavad järgmised keelendid: impersonaali preesens *raamatud loetakse läbi* ja perfekt *raamatud on läbi loetud* ning eelmise näitega kokkulangev pas-

siivi preesens *raamatud on läbi loetud* ja passiivi perfekt *raamatud on olnud läbi loetud*. Kahe kattuva konstruktsiooni teineteisest eristamine on vaevarikas, aga analüüsi hõlbustavad artiklis esitatud piisav näitestik ja konstruktsioonide kattuvusi esitav selge tabel. Oma lõppjäreldestes rõhutab R. Torn-Leesik, et verbi tegumoodide puhul on põhiliseks personaali ja impersonaali opositsioon ja et passiiv on ainult üks personaalikonstruktsioonide alatüüpe. Eesti süsteemi üksikasjalik analüüs pakub muuhulgas võimaluse teha selline üldisem järelendus, et verbi tegumoodide puhul tuleks arvestada harjumuspärase passiivi ja kesktegumoe kontrasti asemel kolmikjaotusega passiiv, kesktegumood ja impersonaal. Ehkki passiiv ja impersonaal võivad olla välja arenenud teineteise põhjal ja ehkki neil on osaliselt kattuvaid funktsioone, ei saa kumbagi teise alarühmaks pidada.

Reili Argus vaatab oma artiklis mõningaid lapse keelelise arengu suhtes tüpoloogiliselt relevantseid jooni. Eelkõige uurib ta, mil määral mõjutab eesti keele tüpoloogiline eripära seda, kuidas lapsed saavad selgeks eesti keele muutmorfologia, võrreldes eesti keele rikka morfoloogiasüsteemi omandamist teiste keelte vastavate tulemustega. Sõnamuutmissüsteemi otsese tuuma, üsnagi aglutineeriva muutmorfologia õppimine paistab eesti lastel selle võrdluse põhjal kiiresti minevat, aga tüvemoodustuse täielik omandamine võtab rohkem aega. See on kooskõlas andmetega, mille kohaselt läbinähtavalt aglutinatiivse sõnamuutmise õppimine edeneb lastel võrdlemisi kiiresti, nii et näiteks päris puhtalt aglutinatiivne türgi keel omandatakse rutem kui vähema aglutinatiivsusega soome keel või maaja keeled, kõnelematagi neist tüpoloogiliselt erinevatest indoeuroopa keeltest.

Karl Pajusalu käsitleb eesti fonoloogia dünaamikat. Eesti keele hääliku-

süsteemis on jooni, mis ei ole teistele soome-ugri keeltele tüüpilised. Need on tekkinud keelekontaktide mõjul. Uurijatel on mingil määral erinevaid arusaamu sellest, mis konsonandid eesti häälikusüsteemi kuuluvad. K. Pajusalu märgib, et konsonantide koosseis on seotud kõneregistritega. Ta vaatab ka eesti kirjakeele häälikusüsteemi, esitades taustaks häälikujoonte tabeli, mis näitab murrete suurt häälikulist varieeruvust. Artikli lõpus tõdeb K. Pajusalu, et praegu võib eesti häälikusüsteemis täheldada sümmeetria poole pürgimist. Ta osutab, et eesti keele häälikulistel erijoontel on tugev elujõud, näiteks kolm fonoloogilist kvantiteediastet on kasutusel ka uutest inglise laensõnadest.

Renate Pajusalu artikli teema on eesti pronoomenid ja viitamine. Ta esitab tüpoloogilisest vaatenurgast eesti kõige üldisemate pronoomenite ülevaate, vaadeldes nii nende deiktulist kui ka anafoorset kasutamist. Pronoomenite tarvitamisel on mingil määral valikuvõimalusi ja R. Pajusalu analüüsib asjatundlikult tegureid, mis erinevates olukordades pronoomenivalikut mõjutavad. Artikli lõpus esitab ta kokkuvõtlikult viis kõige tähtsamat valikukriteeriumi.

Petar Kehayovi artikkel käsitleb niisuguseid konstruktsioone nagu *jumal/kurat teab* + küsimus ning esitab usutava teooria, kuidas need on välja arenenud tabu rõhutavateks negatiivse tähendusega väljenditeks. Kõigepealt analüüsib ta selle arengu pragmaatilisi eeldusi. Tabu rõhutajateks võivad peale Looja olla ka demonid, teatavad kehaosad ja haigused. Eesti ja ka soome keeles esineb kalduvust varjata tabusõna ja nii võivad sellised väljendid nagu *herra/luoja/piru ties* 'Issand/Looja/kurat teab' lüheneda ilma subjektita konstruktsioonideks, näiteks *Lappi on ties kuinka kaukana* 'Lapimaa on teab kui kaugel'. Kui konstruktsioon

(subjekt) *ties* + küsimus on muutunud idioomiks, siis omandab see kergesti negatiivseid implikatsioone, nagu on tabu rõhutavate väljendite puhul tavajärgeline. P. Kehayov esitab vaadeldava väljenditüübi struktuuri ja pragmaatika selge arengukäigu, tuginedes oma analüüsis rohketele näidetele ja mitmest keelest kogutud võrdlusmaterjalile. Lõpuks teeb ta huvitava tähelepaneku: ehkki eestis keeles järgib nende väljendite formaalne areng üldist läänemeresoome malli, on nende kasutamiskiisides täheldatav selge läti keele mõju.

Eesti keele tüpologia kogumik on mitmekülgne ja põhjalik tervik, mis sisaldab ühelt poolt eesti grammatikat ja eesti keele kontakte käsitlevaid artikleid ja teiselt poolt üksikasjalikke spetsiifiliste teemade vaatlusi, mis puudutavad samuti eesti ja teiste keelte kokkupuuteid.

KLAUS LAALO

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
VÄINO KLAUS